

ՀԱՅԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
5

V

ՊՈԼՍԱՅԱՅՈՑ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

ՆԵՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՊՈԼՍԱՐԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՈՒՄ. ԱՐԵՒՏՏԱՐԱՅԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՐՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ԾՈՒՐԶ (1856–1863 թթ.)

19-րդ դ. երկրորդ կեսի օսմանյան Թուրքիայի քաղաքական ու տնտեսական զարգացումների պատմությունը բազմիցս առնչվում է արևմտահայության սոցիալ-քաղաքական և իրավական իրականությանը: Ըստ էության, մենք գործ ունենք հպատակ ժողովուրդների հանդեպ կիրառած քաղաքականության զարգացումների հետ:

Սույն հոդվածում քննարկվում և վերլուծվում են 1856–1863 թթ. արևմտահայերի Ազգային սահմանադրության հաստատման շուրջ մղվող պայքարի պատճառները: Մասնավորապես փորձ է արվել այս հիմնախնդիրը լուսաբանել Օսմանյան կայսրությունում տեղի ունեցող սոցիալական փոփոխությունների համատեքստում:

Փորձել ենք ցույց տալ, որ սահմանադրական շրջանը ազգային զարգացման և առաջադիմության ժամանակահատված էր, քանի որ սահմանադրություն ունենալու համար մղված պայքարի տարիները նշանակալից են այն բանով, որ ազատագրական գաղափարների տարածումը, ազգային ինքնագիտակցության զարգացումը դառնում է ժամանակի հայ հասարակական-քաղաքական կյանքի կարևոր ձեռքբերումներից մեկը:

Պետք է ընդգծել, որ սահմանադրությունը հայ հասարակական միտքը հարստացնում էր ազգային ինքնորոշման բովանդակությամբ, և հայ համայնքը կազմակերպված ձևով գնում էր դեպի իր ներքին կյանքի կառավարումը:

*Հիմնաքառեր*¹ օսմանյան Թուրքիա, բարենորոգումներ, արևմտահայություն, Ազգային սահմանադրություն, սահմանադրական շարժում, սահմանադրականներ, հակասահմանադրականներ, ամիրայություն, հոգևորականություն:

Ներածականի փոխարեն

Օսմանյան Թուրքիայում 1856 թ. փետրվարի 18-ին սկսվեց բարեփոխումների երկրորդ փուլը¹, որի մեկնարկը տրվեց հրապարակած Հաթթը հյումայունը՝ բարեկարգումների հրովարտակը:

Հաթթը հյումայունով Օսմանյան կայսրությունը ձգտում էր Փարիզի դաշնագրի (1856 թ. մարտի 30) կնքման նախօրյակին համաշխարհային հասարակությանը ցույց տալ, որ կարող է լուծել իր երկրի բարեփոխումների խնդիրը: Այս դաշնագրով օսմանյան Թուրքիան դասվում էր քաղաքակիրթ պետություն-

¹ Օսմանյան Թուրքիայում բարեփոխումների (թանգիմաթի) ժամանակաշրջանը ընդգրկում է երկու փուլ՝ 1839–1856 և 1856–1876 թթ.: Առաջին փուլը սկսվում է 1839 թ. նոյեմբերի 3-ին հրապարակված Գյուլիանեի Հաթթը շերիֆով (Վարդաստանի հրովարտակ): Այս մասին հանգամանորեն տես Shaw 1977:

ների շարքը, ինչի արդյունքում նրանից պահանջվում էր բարենորոգել իր երկիրը՝ բոլոր հպատակներին անխտիր շնորհելով հավասարություն և հոգավ նրանց բարօրության մասին:

Պետք է ընդգծել այն հանգամանքը, որ Հաթթի դրույթների մեջ կարևոր տեղ էին զբաղեցնում այն միջոցառումները, «որոնք ուղղված էին *միլլեթների* փոխակերպմանը գուտ կրոնական ինստիտուտների՝ քաղաքացիական կառավարման բնագավառում նրանց ավանդական արտոնությունների վերացման միջոցով»²:

Այս հրովարտակի շատ կետեր, մասնավորապես հպատակ ժողովուրդներին առնչվող, հիմնականում գործնական կիրառություն չգտան և մնացին թղթի վրա, քանի որ օսմանյան ավանդական հասարակությունը ի վիճակի չէր յուրացնելու այդ բարեփոխումները:

Ազգային սահմանադրության մշակման հանգամանքները

Ի սկզբանե ակնհայտ էր, որ 1856 թ. հրապարակված հրովարտակով օսմանյան Թուրքիան ձգտում էր կանխել հպատակ ազգերի ազատագրական պայքարը և ազգային ինքնորոշման տրամադրությունների զարգացումը՝ միաժամանակ փորձելով զերծ մնալ իր ներքին գործերին այլ պետությունների միջամտությունից, հաղորդելով դաշնագիրը ստորագրող երկրներին, որ հրովարտակը «սուլթանի արքայական կամքի ինքնաբուխ արտահայտությունն է»³: Այս պարագայում շեշտվում էր, որ հրովարտակը հիմք պիտի ծառայի թուրքական կառավարության և հպատակների փոխհարաբերությունների կարգավորման համար⁴:

Ինչպես վերը նշվեց, ըստ Փարիզի պայմանագրի, Բ. դուռը պարտավորվում էր բարեփոխումներ իրականացնել համայնքներում (հայ, հույն, հրեա)՝ ապահովելով համայնքային վարչությունների գործունեության ազատությունը:

Այս պարտավորությունների շրջանակում 1856 թ. դեկտեմբերին հայ համայնքի Ազգային վարչության կանոնադրություն մշակելու համար երկու հանձնաժողով է ստեղծվում: Մեկն առաջադրվում է Բ. դռան կողմից, իսկ մյուսը՝ ազգի կողմից: Այս երկու հանձնաժողովների աշխատանքի արդյունքում 1857 թ. խմբագրվում է «Հայ համայնքի կանոնադրությունը» (Nizamnamei Milleti Ermeniyani)⁵, իսկ արդեն 1859 թ. դեկտեմբերին այն քննության է առնվում Հոգևոր և Գերագույն ժողովների կողմից:

² Сафрастьян 1985, 50.

³ Kaya 2004, 86. Փաստերը ցույց են տալիս, որ թանգիմաթի տարիներին Բ. դռան քաղաքականությունը ազգային հարցում, չնայած կառավարական ակտերում մի շարք առաջադեմ դրույթների հայտարարմանը, բնորոշվում էր նրա մեջ հետադիմական, հակազգային, ճնշողական միտումների ուժեղացմամբ: Այս պարագայում դժվար է անվերապահորեն պնդել, որ թանգիմաթական նորամուծությունները առաջադիմական էին, եթե դրանք ուղղված էին քրիստոնյա ժողովուրդների ազգային ոգու ճնշմանը [տե՛ս Սաֆրաստյան 2009, 72]:

⁴ Մարտիան 1912, 12:

⁵ Uras 1950, 159:

Սակայն, 1859 թ. դեկտեմբերի 18–25-ը սահմանադրության հակառակորդները Գևորգ պատրիարքի հետ ձգձգում էին դրա ընդունումը: Ժողովուրդը պահանջում է պատրիարքի հրաժարականը և հակասահմանադրական ամիրաների կամակատար պատրիարքը հրաժարական է տալիս: Մայիսի 2-ին ընտրվում է նոր պատրիարքը՝ Սարգիս Գույումճյանը⁶:

Հոգևորականության և ամիրայության ընդդիմությունը սահմանադրության վավերացման դեմ

1860 թ. մայիսի 24-ին կանոնադրությունը վավերացվում է⁷ և Ն. Ռուսինյանի կողմից ստանում Ազգային սահմանադրություն անվանումը⁸: Ազգային սահմանադրության հեղինակներն էին Ն. Ռուսինյանը, Մերվիչեն, Գր. Օտյանը և Ն. Պալյանը⁹:

Կանոնադրությունը կազմված էր ժողովրդավարական ոգով և առաջադիմական ձգտումներով. «Բայց հազիվ քանի մը ամիս կանցնի, և ահա ամիրաներու խումբ մը, իրենց հետ ունենալով մաս մը կղերական դասեն, այն կանոնադրությունը անհարմար կտեսնեն ազգին, կրոնքի և ազգային ավանդությանց հակառակ բաներ անոր մեջ տեսնել կկարծեն»¹⁰:

Հատկանշական է, որ սահմանադրությունից խորապես դժգոհ էր հայ բարձրաստիճան եկեղեցականությունը, որը զրկվել էր գավառներում և թաղերում պատկառելի եկամուտներից կամ դրանք տնօրինելու հնարավորությունից: Եվ պատահական չէ, որ սահմանադրության դեմ ամբարած իր դժգոհությունն արտահայտելու համար ամիրայական ու կրոնական պահպանողականությունը ելք առաջ բերեց ազգային ավանդույթների պաշտպանության կարգախոսով¹¹:

1860 թ. օգոստոսի 25-ին գումարվում է սահմանադրական առաջին Ընդհանուր ժողովը: Այս ժողովին մասնակցում էին 180 երեսփոխաններ, որոնցից ընտրված էին 120-ը, իսկ 60-ը անդամակիցներ էին (որ ենթադրվում էր սահմանադրության 9-րդ հոդվածով՝ մտավորականներ և պաշտոնյա հայեր)¹²: Փաս-

⁶ Գրիգորյան 2004, 55–56:

⁷ Убичини 1877, 177: Սահմանադրությունը տե՛ս «Ազգային սահմանադրութիւն հայոց», 1860: Օսմանյան Թուրքիայում հունական համայնքի կանոնադրությունը հաստատվել է 1861 թ. ապրիլի 25-ին, իսկ հրեական համայնքինը՝ 1865 թ. մարտի 19-ին: Համայնքների վերակազմավորման գործընթացների մասին մանրամասն տե՛ս Davison 1963, 114–135:

⁸ Ղազարյան 1967, 456: Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ հետագայում թուրքական և արևմտյան որոշ պատմաբաններ կառչեցին արևմտահայերին տրված այդ կանոնադրության «սահմանադրություն» անվանը. նրանք տարածում են այն պաշտոնական կեղծիքը, թե «իբր բարեխնամ սուլթանը արևմտահայերին սահմանադրություն է շնորհել դեռևս 1860 թ., բուրժուական մի ազատություն, որից ինքը՝ թուրք ժողովուրդը զուրկ էր մինչև 1876 թ. (օսմանյան առաջին սահմանադրությունը)»: Սակայն պետք է փաստել, որ թուրքերեն տեքստում այն կոչվել է «nizamname» այսինքն՝ կանոնադրություն [Հարությունյան 2009, 67–68]:

⁹ Artinian 2004, 99.

¹⁰ Ղազարյան 1967, 455:

¹¹ Խառատյան 2008, 84:

¹² Боджолан 1992, 86:

տորեն հայ համայնքում ընտրովի սահմանադրական վարչությունը իրավակա-
նորեն ամրապնդում էր ամիրայության ազդեցության կորուստը:

Այս դասերի ընդդիմության արդյունքը եղավ այն, որ կարողացան թուր-
քական կառավարության ձեռքով խափանել սահմանադրության գործադրումը:
Բ. դուռը, չհանդուրժելով աշխարհիկ վարչությանը տրված լայն լիազորություն-
ները, սահմանադրությունն առանց վավերացնելու վերադարձրեց հայ համայն-
քին:

Ընդհանրացնելով վերոգրյալը՝ կարող ենք արձանագրել, որ Ազգային
սահմանադրությունը սահմանափակում էր արևմտահայ կղերաամիրայական
վերնաշերտի հնամենի իշխանությունը: Հայ համայնքում հասարակական-վար-
չական գործերի դեկն անցնում էր հասարակական կշիռ և ազդեցություն նվա-
ճած բուրժուազիային: Բ. դռան կենտրոնաձիգ քաղաքականությունը որոշ
իմաստով դյուրացնում էր առևտրական բուրժուազիայի այդ վերելքը: Հաթթը
հյումայունը վերացնում էր ամիրաների և հոգևոր վերնախավի՝ հարկեր գանձե-
լու իրավունքը, ինչպես նաև՝ կղերին տրամադրվող զուտ կրոնական հարկերը:
Բարձրաստիճան հոգևորականներին նշանակվում էր պետական թոշակ, վե-
րացվում էր վիճակների առաջնորդությունը վաճառելու սովորությունը, որ գոր-
ծողության ազատություն էր ապահովում եկեղեցու գլխավորների համար և
նրանց շնորհում եկամտի պատկառելի աղբյուրներ:

Իրավական բնագավառում դա ձևակերպվում էր նրանով, որ պատ-
րիարքի և ամիրաների կամքը փոխարինվում էր ընտրովի կրոնական ու քաղա-
քացիական ժողովներով¹³:

Սահմանադրական շաժումը

1860 թ. կանոնադրության հռչակումը չկանխեց հակասահմանադրական
պայքարը, ընդհակառակը, սահմանադրականների դեմ նրանք պայքարի ելան՝
Երուսաղեմի պատրիարքական ընտրության առիթն օգտագործելով: Բանն այն
է, որ Կ. Պոլսի Ազգային վարչությունը մշակել էր Երուսաղեմի Ս. Հակոբյաց
վանքի կանոնադրությունը¹⁴, ըստ որի պատրիարք կարող էր ընտրվել և՛ այդ
վանքի միաբանության ներսից, և՛ դրսից՝ միաբանության մաս չկազմող Առաքե-
լական եկեղեցու այլ ներկայացուցիչներից: Այս առիթով ծայր է առնում այսպես
կոչված «ներսէն-դուրսէն» պայքարը «խավարյալների» և «լուսավորյալների»
միջև¹⁵: Սահմանադրականները «դրսէնականներն» էին, հակասահմանադրա-
կանները՝ «ներսէնականները». «Արդէն Սահմանադրութեան կազմուելուն
ատենէն երկունքի բաժնուած էր հանրութիւնը, որչափ ալ երկու կողմերն ալ ազ-
գային կանոնադրութիւն մը կուզէին ունենալ, սակայն երոպական կրթութեամբ
կամ շփմամբ յառաջ եկածներ հետամուտ էին բոռն և ընդարձակ ազատական
ձևերու, մինչ տեղական և աւանդական գաղափարներով սնածներ կը սիրէին
ազատութեան չափաւոր կիրառութիւնը»¹⁶:

¹³ Խառատյան 1980, 35:

¹⁴ Երուսաղեմի վանքի կանոնադրության ընդունման մասին տե՛ս Մեղու, 1861, 41–45:

¹⁵ Սիբունի 1987, 59–60:

¹⁶ Սիբունի 1987, 61:

Նշենք, որ հակասահմանադրականներին է միանում նաև Սարգիս պատրիարքը, որի ջանքերով խափանվում է Երուսաղեմի պատրիարքի ընտրությունը: Գաղտնիք չէ, որ պատրիարքը իր շահերն էր հետապնդում այս գործում, ամենակարևորն այն էր, որ սահմանադրությունը՝ որպես աշխարհականացած հայ համայնքի կանոնադրություն, նրան զրկում էր պոլսահայ համայնքի վրա որևէ ազդեցություն ունենալու հնարավորությունից:

Ներքին հակասությունների այս պայմաններում, ինչպես և կանոնադրության՝ դեռևս վավերացված չլինելու փաստից ելնելով՝ Բ. դուռը պահանջեց դադարեցնել նրա գործադրումը:

Այսպիսով, Երուսաղեմի պատրիարքի ընտրության պատրվակով՝ խավարյալները, փաստորեն, հասան իրենց նպատակին. սահմանադրությունն արգելվեց: Պատրիարքը հրաժարական տվեց, Ազգային ժողովը և վարչությունը լուծարվեցին (1861 թ. հոկտեմբերի 17-ին)¹⁷: Դրանից հետո սահմանադրության վերաքննության համար կառավարությունը կազմեց նոր հանձնաժողով:

1862 թ. փետրվարին այս հանձնաժողովը խմբագրեց և փոփոխություններ մտցրեց սահմանադրության նոր տեքստում: Դրան հետևեց, դարձյալ Բ. դռան հրահանգով, Ընդհանուր ժողովի կողմից ստեղծված մի նոր հանձնաժողով, որին անդամակցում էին Գր. Օտյանը, Մ. Աղաթոնը, Ն. Ռուսինյանը, Ստ. Ասլանյանը, Հ. Սուրենյանը, Մ. Մինասյանը և Մ. Մանուկյանը¹⁸: Այս երկու հանձնաժողովների համատեղ աշխատանքի շնորհիվ պատրաստվեց սահմանադրության նոր տեքստ, որը ներկայացվեց կառավարության վավերացմանը:

Սահմանադրության հաստատման շուրջ պոլսահայության պայքարը, սակայն, դեռևս չէր ավարտվել ո՛չ Կ. Պոլսում, ո՛չ էլ Երուսաղեմում: Բ. դուռն իր հերթին չէր շտապում վավերացնել նոր սահմանադրությունը, մինչև որ սկսվեցին նոր հուզումներ: 1862 թ. օգոստոսի 1-ին Խառը ժողովին ներկայացավ սահմանադրականների պատվիրակությունը՝ սահմանադրության վավերացումը Բ. դռնից պահանջելու և դրա գործողությունը վերսկսելու պնդումներով: Ի պատասխան Խառը ժողովի ատենապետ Բարունակ Ֆերուհխանի (Քրթիկյան) հանդիմանությունների՝ ժողովուրդը ներխուժեց պատրիարքարան, ուժով դուրս հանեց այդ ժողովի անդամներին, ապա փակելով պատրիարքարանի դռները՝ ցրվեց¹⁹:

Ժողովրդի սահմանադրական և հակասահմանադրական խմբերի միջև փողոցային կռիվներն ու ընդհարումները շարունակվում էին դրանից հետո ևս, մինչև որ օգոստոսի 9-ին Բ. դուռը ոստիկանական զորաջոկատի միջոցով վերահաստատեց կարգուկանոնը և ժամանակավոր Խառը ժողովի իրավասությունները²⁰:

¹⁷ Տե՛ս Bebiroghlu 2003, 75:

¹⁸ Մեղու 1862, № 153, 33–34:

¹⁹ Խառատյան 2008, 86:

²⁰ Մեղու 1862, № 169, 169–170:

Ազգային սահմանադրության նշանակության շուրջ

1863 թ. մարտի 17-ին կառավարությունը վավերացրեց սահմանադրությունը²¹: Դրա շուրջ պայքարը, սակայն, շարունակվեց հասարակական հոսանքների սուր հակադրության պայմաններում²²:

Խոսելով սահմանադրության առաջադիմական արժեքի մասին՝ պետք է ընդգծել, որ այն հնարավորություն էր ստեղծում ազգային-վարչական ամբողջության մեջ, թեկուզ և թույլ կապերով, միավորել արևմտահայ գանգվածներին՝ գավառը կենտրոնի հետ, և խթանել նրանց հասարակական զարգացումը:

Սահմանադրությունը պետք է դիտարկել որպես ժողովրդի երկարատև պայքարի արդյունք, ազգային ինքնագիտակցության հասնելուն ուղղված նրա պայքարի անհրաժեշտ մի փուլը²³:

Պետք է փաստել, որ կառավարության վերաբերմունքը սահմանադրության նկատմամբ միշտ էլ թշնամական է եղել, քանի որ սուլթանական իշխանությունը չէր կարող հանդուրժել դեմոկրատական հիմքով գրված կանոնադրությունը:

Վերը բերված փաստերի վերլուծությունը թույլ է տալիս ասել, որ սահմանադրությունը հայ հասարակական միտքը հարստացնում էր ազգային ինքնորոշման բովանդակությամբ և միավորում բռնակալությունը մերժելու գաղափարով:

Թեև իր կիրառական նշանակությամբ նշված փաստաթուղթը պարզապես կանոնադրություն էր, որը կարգավորում էր հայ համայնքի մշակութային, հասարակական և կրոնական գործերը, այդուհանդերձ, դրա շնորհիվ համայնքը կազմակերպված ձևով ձգտում էր կառավարել իր ներքին կյանքը:

Եզրահանգումներ

Օսմանյան Թուրքիայում սահմանադրական շարժումը պայմանավորված էր այդ երկրի սոցիալական և քաղաքական կացությամբ և կրում էր տվյալ ժամանակաշրջանի ազդեցությունը: Սահմանադրական շարժումը նոր տիպի շարժում էր ոչ միայն հայերի, այլև օսմանյան Թուրքիայի տիրապետության տակ գտնվող մյուս ազգերի համար:

Սահմանադրական շարժման և դրա արդյունք հանդիսացող սահմանադրության հաստատման միջոցով ժողովրդի մեջ արթնացավ ինքնուրույն պետություն ունենալու զգացումը, այն նպաստեց ազգային ինքնագիտակցության զարգացմանը:

Ազգային սահմանադրությունն արժանացել է տարաբնույթ գնահատականների, իսկ սահմանադրության համար մղվող պայքարն իր բոլոր արտահայտությունն է գտել հայ պարբերական մամուլի էջերում: Հասարակական

²¹ Bebiroghlu 2003, 76: Սահմանադրությունը տե՛ս «Ազգային սահմանադրութիւն հայոց» 1863:

²² Չատինյան 2015, 44:

²³ Խառատյան 1980, 36:

տարբեր հակադիր ու իրարամերժ հոսանքների պատկանող մտավորականները յուրովի են փորձել գնահատել այն:

Հարկ է նկատել, որ սահմանադրության ուսումնասիրությունը կարևորվում է այդ ժամանակաշրջանի հայության իրավական ու քաղաքական կացությունը արժևորելու տեսակետից:

Այսպիսով, կարող ենք շեշտել այն հանգամանքը, որ օսմանյան Թուրքիայում բարեփոխումներ անցկացնելուն ուղղված եվրոպական քաղաքականությունը հակադրվում էր հպատակ ժողովուրդների ազգային ինքնորոշման տրամադրությունների զարգացմանը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սկզբնաղբյուրներ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ 1860

Ազգային սահմանադրություն հայոց, Կ. Պոլիս, տպ. Սուրբ Փրկչի, 1860:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ 1863

Ազգային սահմանադրություն հայոց, Կ. Պոլիս, տպ. Միսինտեսան, 1863:

ՄԵՂՈՒ 1861

Մեղու, Կ. Պոլիս, 1861, №125, փետրվարի 20:

ՄԵՂՈՒ 1862

Մեղու, Կ. Պոլիս, 1862, №153, փետրվարի 20:

ՄԵՂՈՒ 1862

Մեղու, Կ. Պոլիս, 1862, №169, օգոստոսի 1:

Ուսումնասիրություններ

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ 2004

Գրիգորյան Գ., Ազգային սահմանադրություն հայոց, Երևան, «Եգեա», 2004:

ԽԱՌԱՏՅԱՆ 1980

Խառատյան Ա. Ա., Արևմտահայ հասարակական մտքի և հրապարակախոսության պատմությունից, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1980:

ԽԱՌԱՏՅԱՆ 2008

Խառատյան Ա. Ա., Դարձյալ արևմտահայերի սահմանադրության մասին // Պատմա-բանասիրական հանդես, 2008, №2, էջ 81–93:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ 2009

Հարությունյան Գ., Արևմտահայության կացությունը և հայկական հարցի միջազգայնացումը (1850–1870-ական թթ.), Երևան, «Էդիթ պրինտ», 2009:

ՂԱԶԱՐՅԱՆ 1967

Ղազարյան Հ. Մ., Արևմտահայերի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կացությունը 1800–1870 թթ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1967:

ՉԱՏԻՆՅԱՆ 2015

Չատինյան Գ. Ե., Հայ հասարակական միտքը Օսմանյան բարենորոգչական շարժման մասին (1839–1876), թեկն. ատեն., Է.00.01, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, Երևան, 2015:

ՍԱՐՈՒԻՆԱՆ 1912

Սարուխան Ա., Հայկական խնդիրն և ազգային սահմանադրությունը Թուրքիայում (1860–1910) Թիֆլիս, «Էպոխա», 1912:

ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ 2009

Սաֆրաստյան Ռ.Ա., Օսմանյան կայսրություն. Ցեղասպանության ծրագրի ծագում-նաբանությունը (1876–1920 թթ.), Երևան, «Լուսակն», 2009:

ՄԻՐՈՒՆԻ 1987

Միրունի Յ.Ճ., Պոլիս և իր դերը, հ. 3, Ասթիլիաս-Լիբանան, Կաթողիկոսության Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ տպ., 1987:

БОДЖОЛЯН 1992

Боджоян М. Т., Танзимат и Западная Армения, Ереван, АН Армении, Ин-т востоковедения, 1992.

САФРАСТЯН 1985

Сафрастян Р. А., Доктрина османизма в политической жизни Османской империи (50–70 гг. XIX в.) Ереван, Изд-во АН Арм ССР, 1985.

УБИЧИНИ 1877

Убичини А., Современное состояние Отоманской империи: Статистика, правление, администрация, финансы, армия, общины не-мусульманские и пр. :По официальному ежегоднику на 1875–76 г. (Салнаме на 1293 г. Хиджры) и по другим новейшим документам, С. Петербург, О.И. Бакста, 1877.

DAVISON 1963

Davison R. H., Reform in the Ottoman Empire 1856–1876, Princeton, Princeton University Press, 1963.

SHAW 1977

Shaw S. J., Shaw E. K., History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, V. 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975, London, New York, Melbourne, Cambridge University Press, 1977.

ARTINIAN 2004

Artinian V., Osmanli devleti'nde Ermeni Anayasasi'nin dogusu, 1839–1863, Istanbul, Aras 2004 (Օսմանյան պետությունում հայկական սահմանադրության ծնունդը):

BEBIROGHLU 2003

Bebiroghlu M., Tanzimattan II. Meshrutiyete Ermeni nizamnameleri, Istanbul, M. Bebi-roghlu, (Bebiroğlu M., Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Ermeni nizamnameleri, Istanbul, M. Bebi-roğlu), 2003 (Թանզիմաթից մինչև երկրորդ Սահմանադրության կառավարման ժամանակաշրջան. Հայոց կանոնադրությունները):

KAYA 2004

Kaya Ö., Tanzimat'tan Lozan'a azinliklar, Istanbul, Yeditere Yayn, 2004 (Թանզիմաթից Լոզան. Փոքրամասնություններ):

URAS 1950

Uras E., Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara, 1950, Türk tarih Basimevi (Հայերը պատմության մեջ և Հայկական հարցը):

Salvine H. Markosyan

Institute of Archaeology and Ethnography

CONTRADICTIONS AMONG ARMENIANS OF CONSTANTINOPLE OVER THE APPROVAL OF THE WESTERN ARMENIANS' NATIONAL CONSTITUTION (1856–1863)

Keywords: Ottoman Turkey, reformations, Western Armenians, national constitution, constitutional movement, constitutionals, anti-constitutionals, amirs, ecclesiastics.

The history of political and economic developments in Ottoman Turkey in the second half of the 19th century is closely linked to the sociopolitical and legal life of Western Armenians, as we are, in fact, dealing with the unfolding of policies towards subjugated peoples.

This article discusses and analyzes the reasons behind the movement for the establishment of the National Constitution of Western Armenians of 1856–1863. This article attempts to investigate this issue in the context of social changes in the Ottoman Empire.

We aim to show that the constitutional period was a period of national development and progress, as the years of struggle to have a constitution are significant in that the advancement of liberation ideas and the development of national self-consciousness become one of the important achievements of the Armenian social and political life.

It is important to state that the constitution enriched the Armenian mentality with the understanding of national self-determination, and the Armenian community moved towards the management of its internal life in an organized way.

Hence, we can emphasize the fact that the European policy aimed at carrying out reforms in Ottoman Turkey contradicted the advancement of ideas of national self-determination among non-Muslim peoples.

Салвине Акоповна Маркосян

Институт археологии и этнографии

РАЗНОГЛАСИЯ В АРМЯНСКОЙ ОБЩИНЕ КОНСТАНТИНОПОЛЯ ПО ПОВОДУ УТВЕРЖДЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ КОНСТИТУЦИИ ЗАПАДНЫХ АРМЯН (1856–1863 ГГ.)

Ключевые слова: Османская Турция, реформы, западные армяне, Национальная конституция, конституционное движение, конституционалисты, антиконституционалисты, амиры, духовенство.

Политическая и экономическая история Османской Турции во второй половине 19-го века тесно связана с социально-политической и правовой реальностью западных армян, потому что, по сути, мы имеем дело с развитием политики в отношении подданных народов.

В данной статье мы рассматриваем и анализируем причины борьбы за создание Национальной конституции западных армян в 1856–1863 годах. Пред-

принимались попытки осветить эту проблему в контексте социальных изменений, происходящих в Османской империи.

Мы попытались показать, что конституционный период был периодом национального развития и прогресса, поскольку годы борьбы за конституцию имеют большое значение в том смысле, что распространение идей освобождения и развитие национального самосознания становятся одним из важных достижений общественной и политической жизни армян.

Важно отметить, что конституция обогатила общественный разум армян содержанием национального самоопределения, и армянская община организованно шла к управлению своей внутренней жизни.

Таким образом, мы можем подчеркнуть тот факт, что европейская политика, направленная на проведение реформ Османской Турции, была против развития настроения национального самоопределения немусульманских народов.

Ներկայացվել է՝ 15.02.2022,
գրախոսվել է՝ 25.02.2022,
ընդունվել է տպագրության՝ 01.05.2023: